

Orta Asya'da Büyük Oyun: Kırgızistan

Tevfik Orçun Özgün (Hacettepe University, Turkey)

Meral Uçmaz (Hacettepe University, Turkey)

The Great Game in Asia: Kyrgyzstan

Abstract

Marked the 19th Century, "The Great Game" which took place between Great Britain and Imperial Russia, has determined the fates of many other nations. In practical sense, the term is expired in the first quarter of the 20th Century. States of Central and Southern Asia, involved in the strategic plans of Great Powers focused their interest to Central Asia in the 20th Century. Especially, after the collapse of the Soviet Union the strategically important Kyrgyzstan has become an area of struggle between the United States, Russia, and strategically rising China in order to hold economic concessions. This paper tries to handle the strategic games played internationally on Kyrgyzstan addressing the reference frame of "The Great Game".

JEL Code: F59

1 Giriş

Kırgız kelimesi ilk olarak M.S. VIII. yüzyılda yazılmış olan Orhon yazıtlarında geçmektedir. Çin kaynaklarına göre Kırgızların anavatanı Güney Sibirya'da Yukarı Yenisey havzasıdır. M.Ö. II-I. yüzyıllarda Tanrı Dağları ile Tannu-Ola arasındaki bölgede Kien-ku adında bağımsız bir devlet kuran Kırgızlar bu devletin yıkılmasıyla siyasi hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir. Yüzyıllarca göçebe bir yaşam süren Kırgızlar bugün Issık Göl havalisinde, Tekes, Talas ve Çu ırmaklarının yukarı taraflarında, Altay, Pamir, Tanrı Dağlarında yaşamaktadırlar (Gömeç, 1999).

Kırgızlar, VI. yüzyılın sonlarından itibaren Çinliler tarafından Hakas ismi ile anılmıştır. 1700'lü yıllarda Kalmuk, Cungar, Oyrat baskılarından dolayı Altayların kuzeyindeki yerlerini terk ederek Tanrı Dağlarına göç etmişlerdir. XVIII. yüzyılın başında Hokand Hanlığı'nın yönetimine giren Kırgızlar, bu hanlıkta nüfusun önemli bir kısmını teşkil ettikleri için, başta ordu olmak üzere, devletin çeşitli kurumlarında söz sahibi olmuşlar, 1876'da Hokand Hanlığı ortadan kaldırılmış ve Kırgızlar Rus hâkimiyetine girmişlerdir. Ruslar Kırgızları hâkimiyetleri altına alınca onları Kırgız adını verdikleri Kazaklardan ayırt etmek için Kara-Kırgız olarak adlandırmışlardır (Barthold, 1986).

Uzun süre Çarlık Rusyasının hâkimiyetinde yaşayan Kırgızlar için 1985 yılında Gorbaçov'un SSCB'nin başına geçmesiyle birlikte bağımsızlık için, bütün Orta Asya Halklarında olduğu gibi bir umut ışığı doğmuştur. 31 Ağustos 1991 yılında Askar Akayevič Akajev başkanlığında Kırgızistan bağımsızlığını ilan etmiştir. Akayev yeni kurulan bağımsız Cumhuriyetin başına geçtikten sonra 21 Aralık 1991'de diğer dört Orta Asya Cumhuriyeti ile birlikte Bağımsız Devletler Topluluğu'na resmen katılmıştır. 1992'de Kırgızistan, Birleşmiş Milletler ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na katılmıştır.

2 Büyük Oyun

Klasik anlamda Orta Asya üzerinde Büyük Britanya ve Rusya arasında cereyan eden mücadelenin adı olan Büyük Oyun 1813 yılındaki Rus-İran Antlaşması ve takiben 1907 yılındaki İngiliz-Rus Antlaşmasıyla ikinci aşamasına girmiş, II. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşen Rus-İngiliz ittifakıyla son bulmuştur. İngiliz Doğu Hint Kumpanyası'nda görevli bir subay olan Arthur Conolly'e ithafen kullanılan bu kavram halen Orta Asya üzerinde yapılan mücadeleleri tanımlayabilmektedir (Hopkirk, 1992).

İran ve Türkistan sahası üzerindeki mücadeleler birçok çalışmanın nesnesidir. Orta ve Güney Asya devletleri aynı kıtada dahi bulunmamasına rağmen diplomatik ve askeri mücadele veren Büyük Britanya gibi bir gücün başka bir güç Rusya ile rekabetine sahne olmuşlardır. Büyük Britanya'nın Hindistan Yolunu güvence altına alma kaygısı ile Rusya'ya karşı gerçekleştirdiği Asya siyaseti günümüzde yerini başka bir siyasi aktörün Amerika Birleşik Devletlerinin Asya politikasına bırakmıştır. Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri arasında cereyan eden Soğuk Savaş ve Büyük Oyun hattının aynı hizada olması da bu durumu özel hale getirmektedir.

Kırgızistan'ın siyaset sahnesindeki önemi sahip olduğu jeopolitik konumunun Orta Asya'da yarattığı birtakım durumlardır. Kırgızistan komşuları Özbekistan ve Kazakistan'ı sıkıntıya sokabilecek su kaynaklarına sahiptir. Kırgızistan coğrafi konumu itibarıyla Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan gibi zengin doğal kaynaklara sahip ülkeleri ve Çin Halk Cumhuriyeti arasında bir köprü konumundadır.

3 Amerika Birleşik Devletleri Açısından Kırgız Jeopolitiği

Kırgızistan toprakları Amerika Birleşik Devletleri'nin Afgan savaşında kullandığı stratejik bir üs

konumundadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin 2011 yılının Ekim ayında Afganistan'ı işgal ettiğinde Kırgızistan Manas Hava Üssü ABD ve Koalisyon güçleri için bir geçiş bölgesi haline gelmiştir. Bu durum aynı zamanda Amerika'nın genel Orta Asya politikaları arasında sayılabilir. Askeri ve enerji alanlarında amaçladığı çıkarlara ulaşabilmek için bölge ve Kırgızistan üzerindeki Rus ve Çin etkilerini bertaraf etmek gibi stratejiler de ABD'nin uyguladığı politikalarıdır. ABD'nin bağımsızlıklarını kazanan Türk devletlerine yukarıda bahsedilen nedenlerden ötürü yaklaşımı Özbekistan ve Kırgızistan'da askeri hava üssü açmasıyla sonuçlanmıştır.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 11 Eylül saldırılarından sonra Kırgızistan'da askeri üs kurmasına karşılık olarak Rusya da Kırgız topraklarında yeni askeri üssü tesis etmiştir. Bununla beraber Çin de Kırgızistan ile askeri işbirliği kurmuştur. Bu bağlamda Kırgızistan, ABD ve AB'nin bölge üzerindeki mevcut dengeyi kendi tarafına çekmesi ihtimaline karşı Çin ve özellikle Rusya yanlısı bir politika gütmüştür. Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in Rusya yanlısı bir politika izlemesi Kırgızistan Dışişleri Bakanı Cengiz Aitmatov'un ABD'nin Kırgızistan'da AWACS sistemini kurmasını kabul etmemesi gibi sonuçlar doğurmuştur. Bu durum ABD'nin Kırgızistan politikasını etkilemiştir. Bunu ABD'nin E-3 Keşif Uçağını konuşlandırmasına karşı duruş ve Rusya'nın 2005'te Kant üssünü askeri olarak güçlendirmesi izlemiştir. Sınırları dâhilinde iki büyük gücün sahip olduğu üsler Kırgızistan üzerindeki mücadelenin en bariz göstergesidir. ABD'nin ve NATO'nun Afganistan'da Taliban ve El Kaide'ye karşı yürüttüğü politika Rusya açısından da önem arz etmektedir keza bu politikada olası bir başarısızlık durumunda İslamî radikallerin Orta Asya sınırına yaklaşma ihtimali bulunmaktadır (Ekrem, 2005).

4 Çin'in Orta Asya Politikaları Kapsamında Kırgızistan

ABD ve Rusya'nın üs kurmasına izin veren Kırgızistan, mevcut dengelerin bozulmasına zemin hazırlamıştır. Güç dengelerinin bozulması Büyük güçlerin mevcut çıkarlarının Kırgız iç siyasetine yön veren iç dinamiklere etki etmesi ülke içi çatışmalara sebep olmaktadır. Bu durum, ABD ve Rusya'nın Kırgızistan üzerindeki etkisi Çin'i de Orta Asya politikası ve çıkarları gereği Kırgızistan'a müdahale etmesi sonucunu doğurmuştur.

Rusya ve ABD'nin Orta Asya ve Kırgızistan mücadelesi, ABD'yi Orta Asya'da en büyük rakibi olarak gören Rusya'yı Çin'e karşı yakınlaşmaya itmiştir. Şangay İşbirliği Örgütü ve AEİÖ zemininde gerçekleşen bu yakınlaşma Orta Asya ülkeleri ve Kırgızistan ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Çin'in Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirmeye gayret ettiği ekonomik ilişkiler enerji kaynakları, tekstil malzemeleri ve ucuz Çin mallarını içermektedir. Kazakistan ve Türkmenistan ile kurulmaya çalışılan ekonomik ilişkiler Kırgızistan ve Tacikistan ise Çin malları için pazar konumundadır. Bu cihetle sınır bölgelerine pazarlar oluşturulmaktadır.

Kırgızistan'ın en büyük ve en güçlü komşusu olan Çin Halk Cumhuriyeti Orta Asya'da bazı güvenlik politikaları göz etmektedir. Bu durum Kazakistan, Özbekistan gibi devletlerle Çin ile arasında köprü olan Kırgızistan'ı da etkilemektedir. Çin ekonomik gelişimini sağlaması hususunu güvenli bir bölgesel ortam koşuluna bağlı olduğunu kabul etmiştir. Bu nedenle bölgenin istikrarının sağlanması ve güvenliğinin oluşturulması ve korunması, ekonomik anlamda işbirliği ve ikili ilişkilerin kurulmasını gerektirmektedir. Bu nedenle 1997 yılında ilk kez Asya-Pasifik ülkelerinin güvenliğini koruma altına alma fikrini ortaya atan ASEAN Bölgesel Forumu Güven Artırıcı Önlemler Konferansı düzenlenmiştir. Aynı dönemde Rusya ve Çin arasında imzalanan "Çok Kutuplu bir Dünyanın ve Yeni bir Uluslararası Düzenin Kurulmasına İlişkin Ortak Deklarasyon" yukarıda bahsedilen içerikte başka bir örnek anlaşmadır. Ülkeler arasındaki meselelerin kuvvet ya da güç tehdidine başvurulmadan barışçıl yollardan çözümü, karşılıklılık temelinde güven, yarar, eşitlik ve işbirliği Çin'in güvenlik anlayışının temelini oluşturmaktadır. Çin'in 1996-2001 yılları arasında oluşturduğu, güvenlik anlayışı Şangay İşbirliği Örgütü gibi toplantılarda da arz edilmiş ve Orta Asya, Güneydoğu Asya ülkeleri tarafından kabul görmüştür. Bu güvenlik anlayışının temelinde askerî kuvvet devletlerarası meselelerin çözümünde meşru bir araç olmaktan kalkmakta, nükleer silahların caydırıcılığına karşı durulmakta ve işbirliğine dayalı güvenlik kavramı yer almaktadır (Ekrem, 2005).

Şangay İşbirliği Örgütü ise yukarıda bahsedilen güvenlik anlayışının olgunluk sürecinin henüz başında 1996 yılında Çin sınırlarının güvenlik meselelerine çözüm getirmek amacıyla Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın oluşturduğu Şanghay Beşlisi adı verilen oluşumdur. Süreç içinde 1999 yılına gelindiğinde örgüt Orta Asya'da güvenlik ve ekonomi temelinde kurulu bir içeriğe sahip bir yapıya sahip olmuştur. Bunu takip eden dönemde 2002 yılında Çin ilk yurtdışı askeri tatbikatı Kırgızistan ile yapmıştır. 2003 yılında ise Rusya, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan ile birlikte Kazakistan ve Doğu Türkistan'da gerçekleştirdiği tatbikatları 2005 ve 2007'de Rusya, 2006 yılında Tacikistan ile yaptığı tatbikatlar izlemiştir. Şangay İşbirliği Örgütü Orta Asya'da ABD'ye karşı bir tutum sergilemeye başlamış bunu 2005 yılında Astana'da gerçekleştirilen toplantıda ABD'nin Orta Asya'daki güçlerini geri çekmesi gerektiği belirtilmiştir.

Tüm bu güvenlik oluşturma ve bunu muhafaza etme çabalarına rağmen dini radikalizm, terörizm ve etnik ayrım son bulmamıştır. Bunun çok çarpıcı örneği Kırgızistan'da yaşanan toplumsal olaylar, çatışmalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

5 Rusya'nın Orta Asya Politikası ve Kırgızistan

Kırgızistan komşuları aksine önemli yer altı zenginliklerine ve sanayiye sahip değildir, bu durum bağımsızlığını elde etmesinden bu yana Rusya ile yakın ilişkiler kurma zorunluluğunu getirmiştir. Kırgızistan'ın Rusya ile mevcut organik bağı haricinde her hangi bir Batılı ülke ile geliştirdiği ilişkilerden söz etmek pek mümkün değildir. Bu durum Kırgızistan'ı Rusya'ya meyletmekten başka çare bırakmamaktadır.

ABD'nin Kırgızistan'daki varlığı Rusya'yı da tedirgin etmeye yetmiştir. 1941 yılında Kant'ta kurulan askeri okulun önemini kaybetmesi, Rusya'nın 2002 yılında bu bölgedeki hava alanının askeri üsse çevrilmesi aynı zamanda bölgeye yönelik ilgisinin de arttığını göstermektedir. Bu üs muhtemel hava ve terör saldırılarını savuşturmak, kontrol altına alabilmek adına kurulmuş, insan ve teçhizat yatırımı yapılmıştır. Bunun yanında Kırgızistan'da açtığı sismik, radyo sismik laboratuvarlarla Rusya bölgede etkinliğini arttırmıştır (Kamalov, 2011).

Rusya ekonomik anlamda en az münasebeti Kırgızistan ve Tacikistan ile kurmaktadır. Mevcut durumdaki dengesizliği anlatan en açık yön Kırgızistan'ın en büyük ekonomik işbirliği yaptığı ülke Rusya iken Rusya'nın ticari ilişkisi en az ülkelerden biri Kırgızistan'dır. Bu durum kaçınılmaz bağımlılığı getirmektedir. Kırgızistan ise Rus yatırımlarını askeri üslerin Kırgızistan'a devri, değişim ve dönüşüm süreçlerine katılım ile mukabele etme gayretindedir. Enerji alanında yapılan ikili anlaşmalara Gazpromneft-Aero Kırgızistan örnek verilebilir. Dastan şirketinin Rusya tarafında satın alınması da gösterir ki Kırgızistan stratejik kuruluşları Rusya'ya devri devam etmektedir (Kamalov, 2011).

6 Sonuç

Orta Asya ve Kırgızistan üzerinde oynanan oyunlar Büyük Devletlerin genel Asya stratejilerinin büyük çerçeveyi oluşturan küçük bir parçasıdır. ABD'nin Afganistan ve Asya politikası, Çin'in komşularıyla kurduğu siyasi ve ekonomik ilişkileri de içine alan kalkınma ve büyüme siyaseti, Rusya'nın Orta Asya devletleriyle mevcut ekonomik ve siyasi organik bağı bu çerçevede değerlendirilmesi gereken durumdur.

Kırgızistan'ın çevresindeki devletlere nazaran yeterince yer altı zenginliklerine sahip olmayışı coğrafi ve siyasi konumunu özellikle ön plana çıkartmaktadır. Bu durum ABD gibi devletler için stratejik hamleler yapmayı beraberinde getirmektedir. Kırgızistan'da kurulan üs, ABD'nin Afganistan savaşı için gerekli desteği sağlarken bölge üzerindeki hâkimiyetini de kuvvetlendirme adına önemlidir. Rusya ise Kırgızistan'dan elde edemediği kaynaklar sebebiyle ilgisiz kaldığı bu ülkeye ABD'nin yaklaşımından sonra daha fazla kayıtsız kalmamıştır. Bu da ikinci üssün Rusya tarafından Kırgızistan üzerinde kurulması manasına gelmektedir. ABD ve Rusya'nın bölge ve Kırgızistan üzerindeki faaliyetleri ikili mücadele ve çekişmelere meydan vermektedir. Çin ise bölgede yükselen bir güç olarak varlığını çevresiyle güven ortamı içinde olma ve bunu korumaya dayandırmıştır.

Kırgızistan'da meydana gelen isyanlar ve iç çekişmeler, iktidar değişimleri, Darbeler, Devrimler, çalışmamamızın haricinde bırakılmıştır. Kırgızistan'ın içinde bulunduğu buhranlı günlerden çıkışı siyasi elitlerin başarısına bağlıdır, bu hem Orta Asya ülkeleri hem Türkiye için önem arz etmektedir.

Kaynakça

- Barthol, W., "Khokand", El, vol: 5, Leiden, 1986, s.29
- Gömeç, Saadettin, Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi, Ankara, 1992.
- Hopkirk, Peter, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Kodansha International, 1992, s.1.
- Kamalov, İlyas, Rusya'nın Orta Asya Politikaları, edit: Murat Yılmaz, (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, İnceleme-Araştırma dizisi; yayın no: 02), Ankara 2011.
- <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/290/kirgizistanda-yeni-sivil-darbe.aspx>
- <http://www.sde.org.tr/tr/kose-yazilari/436/kirgizistan-olaylari-ve-tarihsel-dusunceler.aspx>
- <http://www.sde.org.tr/tr/haberler/1465/atambayev-turkiye-rusya-ve-kirgizistan-birlik-kursun.aspx>